

پرسیاره‌کانی کورد له شارستانه‌تی ئیسلامیدا:

پ/١ // ئەمانه‌ی خواره‌وه پیناسه بکه:

- ١- مه‌کی ماکسنی ٢ - شه‌هده ئەلئیبیری ٣- ابن‌المستوفی.
١- زانا (مه‌کی الماکسنی النحوی) ئەویش خویننه‌ریکی دیکه‌ی کورده که بایه‌خیکی زۆری داوه به زانستی قورئان و خویندنه‌وه‌کان دوا‌ی ئەوه‌ی که باوکی کۆچی دوا‌یی ده‌کات و داکیشی به‌هۆی هه‌ژاریه‌وه وازیان لێ ده‌هینیت ئەویش له ناوچه‌ی ماکسنه‌وه بو‌ موسڵ گه‌شت ده‌کات دواتر پروه‌و به‌غداد هه‌نگاو ده‌نیت له‌ویش له‌سه‌ر ده‌شتی چه‌ندین زانای به‌ناوبانگ په‌ره به‌خۆی ده‌دات و تاوه‌کو بو‌ته زانایه‌کی به‌ناوبانگی زانستی خویندنه‌وه‌ی قورئان، هینده به‌توانا بووه له‌و بواره دا که‌س نه‌بووه هاوتای بێت له ناوچه‌که‌دا ته‌نانه‌ت له هه‌موویان باشت‌ر بووه و قورئانی پیرۆزیشی به‌ته‌واوی له‌به‌ر بووه.
- ٢- ئەو ئافه‌رته‌ به‌ناوی (شه‌هده بنت‌الابری) بووه کچی ئەحمه‌دی کوری فه‌رجه‌ی کوری عمری‌الابری بووه له‌سه‌رچاوه‌کانی دیکه‌ش به‌ (شه‌هده بنت‌الابری‌الربلی) و بنه‌چه‌یان ده‌گه‌ریته‌وه بو‌شاری دینه‌مه‌ر و له‌به‌غداد له‌دایک بووه و ناوی هاتووه و رۆلێکی په‌کجار کارای بینووه و له‌بوواری فه‌رمووده‌ناسی .
ناوبراو گۆیی له‌فه‌رمووده‌گرتووه له‌لای چه‌ند فه‌رمووده‌ناسێک و له‌فه‌رمووده‌ناسه‌ ناسراوه‌کانی شاری به‌غدا بووه و قوتابیان به‌گه‌روه و بچووکه‌وه له‌کۆر و وانه‌کانیدا ئاماده‌بوونه و له‌و زانا کوردانه‌ش که هاتونه‌ته‌کۆر مه‌که‌یه‌وه (ئیبین ته‌میمه) بووه په‌کێک بووه له‌وانه‌ی هانتۆته‌کۆر مه‌که‌یه‌وه و گۆیی له‌شیکردنه‌وه و لێکدانه‌کانی گرتووه.
- ته‌نانه‌ت له‌سه‌رچاوه‌کاندا به‌موسه‌نه‌دی عیرا‌قی ئەو سه‌رده‌مه‌ ناویان بردووه، به‌و شێوه‌یه‌ ئەو ئافه‌رته‌ به‌ریزه‌ تاوه‌کو سالی ٥٧٤ک له‌ته‌مه‌نی نه‌وه سالی‌دا کۆچی دوا‌یی کردووه و هه‌ر له‌به‌غداشدا نێژراوه تاوه‌کوو مردنی خزمه‌تی زۆری گه‌یاندووه به‌زانستی فه‌رمووده‌ و لێکدانه‌وه و شیکردنه‌ویان.
- ٣- ئەو ناوی مبارک کوری احمد شرف‌الدین‌اللخیمی ناسراو بووه به‌ابن‌المستوفی، له‌ ٥٦٤ ک/ ١١٦٩ز له‌شاری هه‌ولێر له‌دایک بووه، ناوبراو وه‌زیر و حاکی شاری هه‌ولێر بووه له‌سه‌رده‌می سوڵتان موزه‌فه‌ره‌دیندا.
ئیبین‌مسته‌وفی له‌بواری ئەده‌ب، میژوو و زمان زۆر به‌ره‌می نووسیوه، گه‌رنگترینیان په‌رتووکی تاریخ‌اربیل که له‌چوار به‌رگدا ب‌لاوکراوه‌ته‌وه. هه‌روه‌ها له‌بواری شیعردا چه‌ندین دیوانی هه‌یه، به‌ناوی دیوان‌ابن‌المستوفی.
ناوبراو قورئانی‌له‌لای مامۆستا‌علی‌بن‌عبدالله‌البحرانی و ابن‌ریان‌الماکسنیدا خویندووه و ئیجازه‌ی له‌سه‌ر ده‌ستی‌ابی‌جعفری‌الصیدلانی‌دا وه‌رگرتووه. باس له‌وه‌کراوه که ابن‌المستوفی زۆر به‌توانا بووه له‌له‌به‌ر کردن و ته‌فسیر و شاره‌زا بووه له‌بواری نه‌حوزمانی عه‌ره‌بیدا هاوکات له‌بواری شاعر نووسین و شیکردنه‌وه‌ی دیوانه‌کاندا ده‌ستی‌ب‌الای هه‌بووه هه‌ره‌ک تانویه‌تی شه‌رحی دیوانی (المتنبی و ابی‌تمام)ی کردووه هه‌روه‌ها که‌سێک بووه ماله‌که‌ی وه‌ک قوتابخانه‌یه‌ک لێ کردووه بو‌خزمه‌ت کردنی زانستخوازان، هه‌روه‌ها زۆر ریژی له‌میوان‌گرتووه، له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه خزمه‌تی‌کی زۆری به‌میژووی شاری هه‌ولێر کردووه.

دوای ئه وهی هیزی مه غۆله کان هیرشیان کرده سهره ولیر ناوبرا و ئه و شماره جیده هیلیت رووه و موسل ههر له و
شاره دا ده مینیتته وه تاوه کو له ویدا کۆچی دوایی ده کات له سالی ۶۳۷ک/ ۱۲۳۹ز.

ث ۲// - زانستی نه قلی چیه و به شه کانی چین؟

زانسته نه قلیه کانی دابهش ده بیت به سهر دوو ته وه ره دا:

۱- زانستی قورئان (علوم القرآن):

ئه م زانسته به بایه خدارترین زانست دانراوه له لایهن موسلماننه کانه وه له بهر ئه وهی به سهرچاوهی بنه مای هه موو
زانسته ئایینییه کان داده نریت که ده کریتته دوو بهش:

زانستی قورئان خویندنه وه علم القراءات:

ئه و زانسته یه که په یوه سته به قورئانه وه له رووی چۆنیه تی خویندنه وهی ده قه کان و گوتنه وه و ده برینی به
دروستی به جوریک که درک به خویندنه وه جورا و جوره کان بکات تا به قورئان خوین هه ژمار بکریت.

۲- زانستی لیکدانه وهی قورئان.

پ ۵// رۆلی جابانی کوردی له شارستانیة تی ئیسلامی چۆن ده نرخینی؟

ئه وهی که جینگه ی باسه (جابانی کوردی – گاوانی کوردی) چۆته خزمهت پیغه مبه ر (د.خ) که هاوه ل و
هاونشین پیغه مبه ر بووه و ماوه یه ک له مه دینه له خزمهت پیغه مبه ر (د.خ) ژیاوه، کاتیکه میمون ئاماژه ی
به وه داوه که باوکم چه ند جاریک له پیغه مبه ر (د.خ) بیستوو ئه کمه ش ئه وه ده سه لمینی که گاوان ماوه یه ک
له ویدا ژیاوه و ئاوه لی ئه و بووه، به تایبهت ئه و باسانه ش له وه وه وهر گیراوه کاتیک کوره که ی به ناوی
مه میونی گاوانی کوردی له لای مالیکی کوری دینار هه ندیک فهرمووده له سهر دهستی باوکی ده گیریتته وه
گوایه ئه و له پیغه مبه ری (د.خ) بیستوو.

کاتیک مالیک لیده پرسیت له باره ی باوکتته وه قسه مان بۆ بکه که چیت له و بیستوو له و وه لامدا ئه ویش پی
را ده گه یینیت که باوکی زۆر قسه ی له سهر ئه مانه نه کردوو له ترسی ئه وهی نه بادا به که م و زیاده وه
فهرمووده کان بگیریته وه ئه وه ش ئه وه ده رده خات ئه و که سیکی زۆر هه ستیار و به هۆش بووه به رامبه ر به
دینه که ی بۆیه له وه ترساوه که زیاد و که می بکات.

بۆیه به پیی ئاماژه ی سهرچاوه کان گاوانی کوردی یه که م که س بووه به هاندانی پیر شالیاری زهرده شتی
چۆته خزمه تی پیغه مبه ر (د.خ) به و شیوه یه ی که ئه وان ئاگادار بوونه به هاتنی پیغه مبه ری کۆتایی بوون.

ث ۶// هۆکاری ناساندنی ابو حفص بن ابراهیم بن خالد به فهرمووده ناسیکی چه واشه کار چیه؟

یه کیکیه دیکه یه له و زانا کوردانه ی که بابه خیی زوری داوه به زانستی فرموده ناسی به لام ئەمەیان پیچەوانه ی زانا کورده کانی دیکه و به چاواشه کار ناوی دەرکرد بوو گوایه فرموده ی هه لبه سترای دها پال که له فرموده ناسه کانی دیکه.

پ ۷ // لایه نی مه عریفی ئەو زانا کوردانه ی خواره وه دیاری بکه:

۱- شیخ محمەد کوری ئەحمەد کوری ئەلبانی ئەلئەسعدی ۲ - شیخ الاسلام ۳- المقرنی ۵- مه لیک معضم عیسی .

۱- خوینده نه وه ی قورئانی پیروژ. ۲- فرموده ناس و فهقیه و شاره زای زمان و نه حو. ۳- فهقیه کی به ناوبانگ بووه.

پ ۸ // ئەو زانا کوردانه بژمییره که به ناوبانگ بوون له بواری ته فسیری قورئانی پیروژدا؟

۱- شیخ خدری کوری نه سری کوری عه قیلی ئەربیلیه:

که یه کیکی بووه له زاناکانی هه ولیر که له زور بواری زانسته شه رعیه کاندایا شاره زایا بووه، که له و بواره دایا کتیب و نو سترای هه بووه، هاوکات له بواری ته فسیریشدا نویسی هه بووه، و خزمه تیکی زوری کردووه و ئەو که سیک زاهید و له خواترس و به توانا بووه، هاوکات زور له بواری زانسته شه رعیه کاندایا شاره زایا بووه و کتیب و نو سترای له باره یانه وه هه بووه، به تایبه تی گرنگی زوری به بواری فرموده ناسی داوه، که تایدا (۲۶) خوتبه ی پیغه مبه ری (د.خ) ته فسیر کردووه و لیکدانه وه ی بو خاله گرنگه کان کردووه، و گشت فرموده کانی دروستن و بوته هوی ئەوه ی که خه لکانیکی زور بیخویننه وه و سوودی لئوه ربگر.

یه کیکی دیکه که زور شاره زابوو له وباری ته فسیردا ئەویش

۲- شیخ محمەد کوری ئەحمەد کوری ئەلبانی ئەلئەسعدی بووه که زور شاره زایا بووه له بواری فهقی ئیسلامی و زانستی فرموده و ته فسیردا له سالی ۷۴۹ ک کوچی دوایی کردووه، هه روه ها خاوه نی چند کتیبیکه له وانه ش (المتشابه بین القرآن والحديث).

ت ۹ // شارستانییه تی ئیسلامی چیه و هوکاره کانی مانه وه ی تاکو ئیستا چین؟

- ئەو شارستانییه ته که له لایه ن پیغه مبه ر (محمد د.خ) دامه زراوه و به رده وام بووه و له ژیر ناوی خه لیفه کان له سه رده می ئەمه وه ی و عه باسی یه کیکه له شارستانییه ته توکمه کان که تاوه کو ئیستاش درێژه ی هه یه، ئەو شارستانییه ته ناسراو بووه به زانست و مه ده نیه ت که له پال ئەمانه شدا بایه خیی داوه به بابه ته ئاینیه کان، یه کیکی له و تایبه تمه ندیانه ی که شارستانییه تی ئیسلامی پی جیاده کریته وه ئەویش وا به سته کردنی رۆح و عه قله.
- هاوکات ئیسلام داوا کردنی زانست به یه کیکی له فه رزه کان داده نیت له سه ر ژن و پیاوانی مو سلمان، وه ئیسلام ریژ له زاناکان ده گریت و به میراتگری پیه مبه ران ناویان ده بات.

• ههروهه ها ئه و شارستانیه ته به وه جیاده کریته وه که جهخت له سه ریه کتاپه رستی ده کاته وه له به رامبه ردا داوای هه مه جوړی له ئه دهب و هونه ر و زانست و بیناکاری و زانستدا ده کات به جوړیک که له چوارچیوهی بنه ماکانی ئیسلام دهرنه چیت.

• له بهر ئه وهی ئازادی فکری ریگه پیدراو بوو له ژیر سایه ی ئیسلامدا، ههروهه ها فهلسه فه له لایه ن فه یله سوفه موسلمانانه کان پیاده ده کرا، له سه ر بنه ماکانی ئسول که ئه مه ش بووه هوی دهرکه وتنی زانستی که لام که به زانستی خودایی ناوزهنده ده کریت، و به ره مه کانی موسلمانان بو ئه وروپا وه رگیردران تا دواچار بووه هوی دهرکه وتنی فهلسه فه ی نوئ له سه رده می بوژانه وه له ئه وروپا.

پ ۱۰ // گرنگترین هه ریمه کوردیه کانس سه رده می ئیسلامی بزمیره؟

• گرنگترین هه ریمه کان بریتی بوون له:

• هه ریمه کوردیه کان:

• هه ریمی چیا

• هه ریمی جه زیره

• هه ریمه کوردنشیه کان:

• هه ریمی ئاران

• هه ریمی ئه رمینیا

• هه ریمی ئه زه ربایجان.

پ ۱۱ // گرنگی هه لکه وته ی جوگرافی کوردستان سه بارهت به دهوله تی ئیسلامی چی بوو؟

۱- هه لکه وته ی جوگرافیای کوردستان هه ر له سه ره تای دهوله تی ئیسلامیه وه جیگه ی بایه خ بوو به تایبهت له سه رده می عومه ری کوری خه تاب که دهستی کرد به بلاوکردنه وهی ئاینی پیروزی ئیسلام له دهره وهی نیمچه دوورگه ی عه ره بی به تایبه تیش بو ئه مه رووبه رووی سوپای ساسانیه کان ده بوونه وه بویه ئه و ناوچه کوردیانه سه بارهت به دهوله تی ئیسلامی گرنگ بوو کؤنترۆل بکرین.

۲- له لایه کی دیکه وه له سه رده می عه باسی له بهر ئه وهی کوردستان پردی به یه که وه به ستنه وهی ناوچه کانی روژه لاتی ئاسیا بوو به ناوه راستی ئاسیا، و ئه و کاته ش کوردستان ده روازه یه ک بوو بو کؤنترۆل کردنی عیراق که داروده سته ی ئه مه ویه کان له کوردستان بلاو بوونه وه.

۳- کوردستان که وتبووه سنووری دهله تی ئیسلامی له بهر ئه وه هاوسنوور بوو له گه ل دوژمنانی دهوله تی ئیلامی به تایبه تیش پۆمه بیزه نتینییه کان له باکوور بۆیه به کوئترۆل کردنی کوردستان دهوله تی ئیسلامی دهیتوانی له مپه ریک بۆ دوژمنان دابنیتته مه ش یه کجار گرنگ بوو سه باره ت به دهوله تی ئیسلامی.

پ ۱۲ // بۆچی هه له یه کی گه وره یه به شارستانییه تی ئیلامی بو تری شارستانییه تی عه ره بی؟

چونکه ئه و شارستانییه ته به ده ر له عه ره به کان چه نه ده ها نه ته وه ی دیکه ر لیان له بنیادنانی دا هه بووه به هه موو چینه کانه وه هه و لیان داوه ئه و شارستانییه ته ده له مه ند بکه ن، و ه یچ کاتیک جیاوازی نه ته وه یه ی وباس و خواسی نه ته وه یی له گۆریدا نه بووه ته وای موسلمانان وابسته تی ئه و فه رمووده ییه بوون که ده فه رمویت: لا فرق بین العربی و الاعجمی الی بالتقوی.

بۆیه کوردانیش هاوشیوه ی میله تانی دیکه ر لیان هه بووه له ناو ئه و شارستانییه ته دا هه ر له و رای زانسته عه قلی و نه قلیه کانه دا شاره زا بوون ته نه انه ت ئافه رتانی کوردیش شان به شانی پیاوان ر لیان هه بووه له ده له مه ند کردنی ئه و شارستانییه ته دا له وانه ش شه ده الابه ری و شجره الدر و عصمه ت خاتوون و ه ند....

پ ۱۳ // گرنگترین قوتابخانه کانی سه رده می سلاحه دین شی بکه وه که ر لیان هه بوو له بلاوکر نه وه ی شارسته تی ئیسلامی؟

• نه و خویندنگایانه ی که سولتان سه لاحدینی نه یوبی له مصر دایمه زراند بوون :

- ۱ - خویندنگای سلاهی له مصر : له پال مه قامی پیشه و شافعی دیمه زراند ه تیایدا بنه ره ته کانی مه زه به بی شافعی تیایدا دهوترانه وه ، شوینه که له ئیستا دا مزکه وتی پیشه و شافعیه .
- ۲ - خویندنگه ی ابن زین تجاز : خویندنگه یه کی تری شافعی بوو که سولتان سه لاحدین له پال مزگه وتی (الحقیف) یان مزگه وتی (عمر بن عاص) دلیمه زراند و یه کمه جار به (خویندنگه ی ناصریه) ناسرا دواتر به خویندنگه ی ابن زین ناسرا
- ۳ - خویندنگه ی القمیه : سولتان سه لاحدین له نزیک مزگه وتی عه مر بنیاتی نا که تییدا فیه ی مالکی تیادا ده خویندرا و به شیکی زوری گه نجی بۆ وه قف کرا بوو وه خواردنی ماموستا و راگر و خوینکارانیش به (گه نم) ده درا بۆیه ئه و ناوه ی لئیرا
- ۴ - خویندنگه ی سوفیه : له م ویندنگایه شدا مه زه به بی پیشه و شافعی (ئه بو حه نیفه) ده خویندرا و له بنه ره تدا ئه م مه لبه نه ده مالی وه زیریکی فاته می بوو که به عه باس بانگی ده کرا ، بازاری شمشیر فرۆشان له به رده م ده رگایه که ی دابوو بۆیه به م ناوه ناسراوه ،
- سولتان سه لاحدین له ده ره وه ی مصریش له هه ریه ک له قودس و دیمه شق چه ندین خویندنگه یی دامه زراند ، له م رووه ابن خه له کان ده لیت سولتان سلاحدین ناوچه یه که ی ده گرته ده ست ه یچ خویندنگه یه کی تییدا نه بوو چونکه ده وله تی فاته می بیریان به شتی وانه بوو بۆیه سه لاحدینی نه یوبی له پال پیشه و شافعی خویندنگه یه کی دامه زراند وه خویندنگه ی گلکۆبی (حوسهینی کوری عه لی ر . خ) دامه زراند له قاهیره ،

پ ۱۳ // به ره هه می ئه وانه ی ئه و نوسه رانه ی خواره وه دیاری بکه ؟

۱- ابن خلکان

۲- ابن الاثیر

۳- بهاء الدین ابن شداد

۴- اسامه بن المنقذ

۵- ابن ابی اصیبعه.

۱- وفيات الاعيان.

۲- کامل فی التاريخ.

۳- النوادر السلطانية والماحسن اليوسفية

۴- الاعتبار.

۵- عيون الانباء فی طبقات الاطباء.

پ ۱۴ // ھۆکاری کۆبونو ھوشاعیران له مالى سه لاحتدینی ئه یوبی چی بوو و دیارترین ئه شاعیرانهش کئی بوون که له کۆرھکان بهدار ده بوون؟

- خودی سه لاحتدینی ئه یوبی حمزی شعری ھه بوو و له کۆرھکانیدا چاکی و خرابی شعری لیکجیا ده کردهوه ، ھهروه ها تهواو شهیدا و ئالودهی حوکم و بنه رتهیهکانی شعر بوو له گهل فیهناس و زانایاندا لهو بواره چهندین تۆمار و دانیشتنی ھه بوو ،
- سهبارت به شاعیرانی ئه سهردهمه زۆر بوون ، له شاعیر و سۆفیه بهناوبانگهکان شاعیری بهناوبانگ ھمیری کوری فادیزه میسری ناسراو به سۆفی له قهسیده بهناوبانگهکانی دوو قهسیدهیی گهوره و بچوکی ئابینی که تئیدا به شتیکی زۆری نیازه سۆفیگه رھکانی تئدایه ھهروه ها شاعیر به ھانه دین زو ھهیرد که له خزمهت مهلیک سالح ئه یوبی دا بوو له گهلی ژیاوه ،
- وه شهعیر جهماله دین یه حیای کوری متروح که له بنه مالهی صه عیدی مصره له گهل به ھاء زهیردا چهند وتویژیکی شعریان ھهیه و قهسیدهیهکی بهناوبانگی ھهیه که تئیدا ھیرش ده کاته سهر فهره نسیهکان و لویسی نۆیهم ، ھهروه ها شاعیری مصری ابن سناء الملک کتییکی له باره ی ھونه ره جیاو مزهکانی شعره وه به تاییهت ھونه ری (الموشحاته) به ناو نیشانی (دار الطراز) نوسیووه ، ھهروه ها قیوا مه دینی ئه سفه هانی له سهر داوای مهلیک معزم کتییی شانامه ی فیردهوسی و مرده گیرن بۆ سهر زمانی عه رقه بی،

پ ۱۵ // ئه مانه ی خواره وه چۆن باسی شارستانه ی تیان کردووه؟؟

- رالف بدنجتون:
- ئه و پیناسه ی شارستانیه تی کردووه به وه ی دوا ی ئه وه ی گهلنک توانیانه تهواوی پیداویستیهکانیان له مادی و فکری پر بکنه وه ئیدی ھه رچی زیادهیهکی دیکه ھه بیته ده چننه چوار چپوه ی شارستانیه ته وه .
- ئیدوارد تایلر:

- شارسٲانیهٲ بریتیه له کەشٲیهک تەواوی بیروباوەرکانی تیدا جیگه بۆتەوه که هەموو بیروبوچوونه ئایینهکان و بیروکەکان و یاساو بیروباوەر و ئەدەب و زانست و هونەر ... هتد.